

БЪЛГАРСКАТА ДИАСПОРА: ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕННО СЪСТОЯНИЕ / БОЛГАРСЬКА ДИАСПОРА: ИСТОРИЯТА СЪУЧАСНИЙ СТАН

DOI: 10.7546/DS.2023.16.05

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЕНОРИЙСКИТЕ ГРОБИЩА В БЪЛГАРСКИТЕ СЕЛИЩА В БЕСАРАБИЯ ПРЕЗ ЦАРСКИЯ ПЕРИОД

Иван Думиника

доктор на историческите науки, водещ научен сътрудник,
Институт за културно наследство при Министерство на културата,
бл. Стефан чел Маре ши Сфънт, 1, MD-2001, Кишинев, Република Молдова,
e-mail: duminicaivanivan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2019-6456

В статията се разглежда въпросът за енорийските гробища в българските селища в Бесарабия през царския период. Обръща се внимание на църковните актове и правила, регламентирани устройството на гробищата. През този период Църквата строго забранява да се носят цветя и венци в храма и на гробището. В изследването се дава описание на различни видове надгробни плочи и кръстове, които се срещат по енорийските гробища. Подчертава се, че първоначално на гроба се поставя дървен кръст, който после се сменя с каменен. По форма дървените кръстове напомнят острие на копие, увенчано с кръст и подобие на човешка фигура. Като материал, от който са направени надгробните паметници през XIX век, е използван главно варовикът. Това се дължи на наличието на тази суровина в района. На някои от тях може да се видят различни слънчеви символи. Също така се откриват стилизирани изображения на двуглав орел – малкия герб на Руската империя. В края на XIX – началото на XX в. се появяват стълбовидни кръстове с релефно изображение. Някои от тях са увенчани с трилистни кръстове. В представената статия се прави и опит за датиране на първите гробища, които се появяват в българските колонии. Засяга се и въпросът за т.нар. „чумни гробища“. Освен това на базата на архивни документи се прави анализ на периодите на най-честите по брой погребения, които се правели в годините на епидемиите. В статията се спираме и на погребенията, които са ставали извън гробищата, където, както сочат източниците, са погребвани убити, самоубили се селяни и некръстени бебета. На базата на източниците за първи път се говори за погребения, които са били извършени на територията на църквите. Както сочат документите, там са били погребвани духовни лица. Общият преглед на източниците по този въпрос показва, че основно да погребвани свещеници настоятели, които служат дълги години в енорията и участват в строежа на църковната сграда. С одобрението на енорияшите в двора на храма погребват и епитропите, които дълго време служат в църквата и помагат на свещеника. Освен свещениците, в църковните дворове биват погребвани и меценати, които по време на своя живот финансово подкрепят храма.

Ключеви думи: българи, църква, свещеник, гробище, Бесарабия, царски период

TO THE QUESTION OF PARISH CEMETERIES ACROSS BULGARIAN SETTLEMENTS IN BESSARABIA DURING THE TSARIST PERIOD

Ivan Duminica

Doctor of Historical Sciences, Researcher,
Institute of Cultural Heritage of the Ministry of Culture,
bd. Stefan cel Mare si Sfânt, 1, MD-2001, Chisinau, Republic of Moldova,
e-mail: duminicaivanivan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2019-6456

The article examines the issue of parish cemeteries across Bulgarian settlements in Bessarabia during the tsarist period. Church acts and rules regulating the development of such cemeteries are analyzed. In the tsarist period, the Church strictly forbade the wearing of flowers and other decorations in the church and at the cemetery. The study gives a description of different types of tombstones found across parish cemeteries. It is emphasized that at first a wooden cross would be placed over the mound, and later would be replaced by a stone one. Shape-wise, wooden crosses resembled a spearhead topped with a cross and was associated with a human figure. Limestone was mainly used as tombstone material in the 19th century, due to its availability. On some tombstones, different solar symbols can be seen. Stylized images of a double-headed eagle – the small coat of arms of the Russian Empire – can also be found.

At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, column-shaped crosses with a relief images started to appear. Some of such tombstones were crowned with trefoil crosses. In the article, an attempt is made to date the first cemeteries that appeared in Bulgarian colonies. The issue of so-called “plague cemeteries” is touched upon. In addition, based on archival documents, an analysis of periods with the highest number of burials, which were carried out in the years of the epidemics, is made. The article also looks at burials made outside the parish cemeteries, where, as the sources indicate, the murdered, dead by suicidal villagers, and unbaptized babies were placed.

Based on the historical sources, for the first time, there is a discussion of burials carried out on the territory of the churches. The sources show that mainly priests-supervisors who served for many years in the parish and participated in the construction of the church were buried next to the church. With the approval of the parishioners, epitropas, who served in the church for a long time and helped the priest, were also buried in the courtyard of the church. Additionally, patrons who financially supported the church during their own lifetimes were buried in the churchyards.

Keywords: Bulgarians, church, priest, cemetery, Bessarabia, tsarist period

Енорийските гробища имат специално място в историята на всяко населено място. По тази причина представената тук статия си поставя за цел проучването на въпроса за енорийските гробища в българските селища в Бесарабия през царския период. За да бъде постигната тази цел, ще направим анализ на църковните актове и правила, регламентиращи устройството на гробищата. Също така въз основа на теренни наблюдения ще предложим описание на различни видове надгробни кръстове, които се срещат на енорийските гробища.

Още в началото следва да отбележим, че при устройването на енорийското гробище българските колонисти спазват специални правила, обявени от кишиневските епархийски власти още през 1814 и 1818 г. Според разпоредбите гробищата трябва да бъдат подредени „на специално определени места, разположени извън селата и градовете“ (Silin 1867, 255). Старите гробища също трябва да бъдат пренесени отвъд границите на населеното място. Това, както е отбелязано, се прави с хигиенна цел и за опазване здравето на хората. Същият указ забранява погребването на телата на мъртвите до три дни. Местните църковни енории са задължени да избират и назначават гробокопачи. Както виждаме, по това време специално подбрани хора трябва да се занимават с тези дейности. Обаче, както посочва Петър Казанакли, свещеник настоятел на Твардишката енория през 1861–1888 г., местните жители канят само свои роднини „да подготвят ковчега и да копаят гроба“ (Kazanaklii 1873, 701).

Трябва да отбележим, че редица разпоредби в тази област засягат и бесарабско-българските населени места, които в периода 1856–1878 г. са в състава на Обединените княжества Молдова и Влашко. Така на 18 март 1864 г. Министерският съвет приема закон, съгласно който жителите на всяко селище трябва да разполагат гробището на 200 метра от границата на населеното им място (Iacob 2004, 25). Също така е забранено да се извършват погребения до самата култова сграда или около нея.

В някои бесарабско-български селища има две гробища. Такова е положението например в село Кирсово. Руският офицер и етнограф Валентин Мошков обяснява: „Принадлежките към една православна вяра и имайки в селото една църква, българите и гагаузите не се смесват даже в църквата. Едната половина на храма, дясната, се смята за българска, а лявата – за гагаузка, и затова нито един българин не пристъпва в гагаузката половина и нито един гагаузин – в българската. Гробищата на двата народа са отделни и няма случай гагаузин да е погребан в българско гробище, и – обратно“ (Moshkov 1901, 32). Това дава основание на някои изследователи, като О. Радова-Каранастас и С. Капустин, да

твърдят, че причината за това разделяне на селото на две части се крие в „раздора между последователите на гръцката и българската църква, съществувал на Балканите и оставил своя отпечатък върху сложните отношения между българи и гагаузи, които се преселват в Бесарабия“ (Karanastas-Radova, Kapustin 2006, 156).

Смятаме, че тук е уместно да цитираме мнението на българиста Иван Грек, който, както ни се струва, с по-голяма точност характеризира отношенията между колонистите. Този автор смята, че отначало сложните отношения между българи и гагаузи в Кирсово се формират на икономическа почва заради недостига на земя, а не на религиозна основа. Гробищата на колонистите възникват отделно, защото първоначално самите селища на кирсовчаните българи и на башкьойците гагаузи се образуват поотделно (Grek 2005–2009, 570). Последните изследвания показват, че нещата действително опират до това, че колонията е разделена на две части (българска и гагаузка): поради това, че гагаузите или българите трябва да изминат определено разстояние до конкретното гробище, където погребват мъртвите на своята страна. Но това не означава, че българин, умрял по-близо до гагаузката страна, не може да бъде погребан на гагаузкото гробище и обратно (Duminika 2012b, 46). Идентичен случай се среща в чисто българското село Калчево, където също има две гробища – долно и горно. Както сочи Олга Неделчева-Воденичар, тези определения идват от териториалното деление на селото на горен и долен край, като съответно „хората от горния край се погребват в горното гробище и обратно“ (Nedelcheva 2009, 210).

В някои населени места, основани още в началото на XIX в., след използването на старото гробище колонистите устройват място за ново селско гробище. Първоначално гробището в колония Еникьой се намира до новостроящата се църква (Brihuneț 2019, 80), но след официалните разпоредби, забраняващи това, гробището е разположено извън населеното място. В Чийшия старите хора още помнят първото гробище. Кога е открито новото гробище не е известно, но проучванията показват, че тук е намерена надгробна плоча от 1827 г. (Stepanov 2003, 520).

В колония Конгаз до откриването на новото гробище през 1830 г. са съществували още две. Съгласно информацията на енорийския свещеник Матвей Гоян (служил тук през 1908–1954 г.), на мястото на първото се е намирала къщата на селянина Афанасий Кауш (Frangu, Furtune 2012, 340). Също така и в Чешма-Варуита от 1830 до 1900 г. има старо гробище, а през 1900 г. е открито новото място за погребения (Chushmeliy 2018, 166).

В Акерман местната българска община има свое гробище, което се разполага до църквата „Св. Николай“. След като в града през 1840 г. е построен храмът „Възнесение Господне“, в българското гробище погребват и руснаци. В началото на XX в. гробището е затворено, тъй като вече няма място за нови погребения. Но, както отбелязват съвременници, тук все още „погребват градските православни и католици“ (Kurdinovskiy 1910, 11).

Тези, които умират от чума или холера, ги погребват на отделни места. В Тараклия, например, това място се нарича „чумно гробище“ (Chervenkov, Duminika 2013, 230).

Любопитен факт е, че през този период Църквата строго забранява да се носят цветя и венци в храма и на гробището. През 1886 г. дори е издадена специална заповед от Светия синод (Opredelenie 1886, 56). В документа се подчертава, че този обичай не съответства на устава на православната църква. Според висшето духовенство обичаят да се носят венци и цветя в храма, „...отклонява вниманието на вярващите от мисълта за смъртта и вечността ... и вместо молитвена нежност, утеха, назидание, то подхранва суетата и често подбутва бедните към опустошителна конкуренция с богатите“ (Opredelenie 1886, 56).

Интерес представлява професионалното описание на гробището в Чийшия, направено от Вячеслав Степанов (Stepanov 2003, 518–526). Изследователят условно разделя това гробище на четири части: древен сектор, или сектор А; сектор Б, датиран от 70-те години на XIX в. до първите десетилетия на XX в.; сектор В, представен от погребения от 40-те до 70-те години на XX в., и сектор Г – съвременната част на гробището (от 1980 г. до днес) (Stepanov 2003, 519).

Привличат вниманието и някои семейно-традиционни устои сред българите от Чийшия, които В. Степанов отбелязва на чийшият гробище: така, ако на паметника е отбелязано името на съпруга, то името на съпругата (която е погребана под същият кръст) може да се обозначи като „жената на Георги Неделчев“ или просто като „неговата жена“ (Stepanov 2003, 519).

Първоначално на гроба се поставя дървен кръст, който после се сменя с каменен. По форма дървените кръстове напомнят острие на копие, увенчано с кръст и подобие на човешка фигура. Според Валентин Мошков от кръстовете може да се разбере полът на погребения: кръстовете на мъжките гробове завършват с хоризонтална равнина, а на женските са закръглени (Moshkov 1901, 11). Като материал, от който са направени надгробните паметници през XIX век, е използван главно варовикът. Това се дължи на наличието на тази суровина в района. По форма тези паметници биват два вида: правоъгълни и кръстовидни (трилистни), с височина 1–1,5 метра. На някои от тях, като например в Твардица и в Тараклия, може да се видят различни слънчеви символи (Chervenkov, Duminika 2013, 168). Трябва да отбележим и стилизираните изображения на двуглав орел – малкия герб на Руската империя (гр. Твардица, Тараклийски район, Република Молдова) (Duminika 2020, 290). В края на XIX – началото на XX в. се появяват стълбовидни кръстове с релефно изображение. Някои от тях са увенчани с трилистни кръстове (Stepanov 2003, 522). В с. Джолтай се срещат паметници с изобразени върху тях геометрични (квадрати и триъгълници) и многоъгълни фигури. Според Степан Курогло това може да са родови знаци, говорещи за принадлежността на починалото лице към определен род или семейна група (Kuruglo 1980, 109–110). В някои български села, както например Фънтъна-Дзинилор (*свър.* Кирнички, Одеска област на Украйна), се срещат антропоморфни кръстове „кукли“ (Ocherki 1998, 203–205). По-късно в църковната традиция, макар да има остатъци от езичеството, в надгробните паметници се срещат православни кръстове и надписи „Здесь почивает раб(а) Божий(я)...“.

Върху каменните плочи се изработват вдлъбнатини за поставяне на ритуална храна. В долната част се прави друга вдлъбнатина във вид на правоъгълник, в която се поставят свещи. Често тук се слагат и дървени кутии, които също се използват за запалване на свещи.

Изследователката Олга Неделчева-Воденичар отбелязва една особеност, отнасяща се до надписите на надгробните паметници. Така, по нейни наблюдения, в село Калчево те се правят от страната на гроба, тоест „когато се върви край реда с гробове, надписите на кръстовете може да се видят, ако се погледне откъм гроба“ (Nedelcheva 2009, 210). Този стил е характерен за повечето гробища на българите в Бесарабия. Етнографът Вячеслав Степанов разкрива, че в Чийшия такива надписи се правят на западната страна на гробния кръст (Stepanov 2003, 520).

Следва да отбележим, че починалите се погребват според православния обред с главата на запад. Според православните канони починалият, с глава на запад, обърнат на изток (както по време на молитва), чака второто пришествие на Христос. Също така православните християни смятат, че смъртта не е нищо повече от тих сън и преход към нов, блажен живот.

Освен това трябва да припомним, че некръстени бебета и самоубийци се погребват в края на гробището или извън него. Това се дължи на факта, че на свещениците е забранено да правят опело и да погребват в гробището самоубийци, защото те са отнели сами живота си. Според православните канони се счита за голям грях да се отнеме живот, даден от Бог. Метрическите книги ни позволяват да идентифицираме съществуващи случаи на такива погребения. Така например в Твардица през януари 1865 г. 46-годишният колонист Николай Русев Питропов се обесва. В „Метрическата книга“, в колоната, където се вписват причастие, опело и място на погребението на мъртвите, свещеникът слага тире срещу името на Питропов (NARM, f. 211, op. 1, d. 107, l. 777ob.–778). В случай на убийство не е позволено човек да бъде погребан в гробището. Ето друг случай: на 22 май 1869 г. колонистът Николай Славов Писов (62 г.) е „убит от злоумишленици“. Вероятно след разследване на случая, 7 дни по-късно, на 29 май, Писов е погребан на енорийското гробище (NARM, f. 211, op. 2, d. 111, l. 750ob.–751).

Благодарение на архивните източници откриваме случаи, в които свещеници погребват убитите в близост до колонията. Така на 26 септември 1862 г. свещеник Петър Казанкли от Твардица записва в „Метрическата книга“, че на този ден той, заедно с клисаря Ерофей Макариев, извършва обред на погребение на убит човек. Научаваме, че преди смъртта си неизвестният мъж успява да информира, че името му е Бою Иванов и че е от колонията Чок-Майдан. След като разглежда местопребъствението, духовенството установява, че Иванов е „убит с тъп предмет от неизвестни нападатели“ (Duminika 2020, 291).

Свещеникът записва, че убитият изглежда на 45 години. Тогава е решено Бою Иванов да бъде погребан на същото място. Ето как е отбелязано това в колоната „Кой е извършил погребението и къде са погребани“: „[погребан] на мястото на убийството в североизточната граница на вилата в западния край на гората“ (Duminika 2020, 291).

Трудно е за духовенството по време на епидемии. Енорийският свещеник Михаил Казанакли от Твардица припомня, че в края на 1872 г. и началото на 1873 г., поради епидемията от едра шарка, той погребва повече от 300 деца (Kazanakliy 1873, 693). Архивни документи потвърждават този факт. Така например само през 1872 г. тук умират 183 деца на възраст до 15 години, а през следващата 1873 г. – още 92 (NARM, f. 211, op. 14, d. 12, l. 807).

Църковни служители и миряни, които имат значителен принос към църквата, са удостоени да бъдат погребани близо до оградата на храма. Това е регулирано от Указа на Светия синод (от 12 април 1833 г.) (NARM, f. 208, op. 1, d. 147, l. 1042). Съгласно член № 2 на документа се забранява погребение в двора на самата църква. При това се подчертава, че „протоiereите и свещениците, които честно и безупречно извършват служението си“ могат да бъдат погребани до църквата. Следващият член (№ 3) засяга въпроса за другите лица. Според него свещениците, ако е възможно по-рядко и то с разрешение от архиепископа, могат да погребват миряни в двора на църквата. При това са необходими уважителни причини, като благодарност към създателя на храма или за това, че човекът издържа църковните служители. И накрая, мирянинът трябва да има „житие благозаконно и кончину не постыдную“ (NARM, f. 208, op. 1, d. 147, l. 1042).

Общият преглед на източниците по този въпрос показва, че основно до църквата са погребвани свещеници настоятели, които служат дълги години в енорията и участват в строежа на църковната сграда. Така например до църквата „Св. Атанас“ в Чадър-Лунга е погребан свещеникът Захарий Чакир, който умира от холера през 1830 г. Той е много почитан от местните енорияши, служи около 30 години (Chakir 2005, 38). Удостоени са с погребение до църквата „Св. Атанас“ и свещениците от Чадър-Лунга Андрей Гинкулов (ум. 23 юни 1897 г.), който в продължение на 25 години е настоятел и преподавател по Закон божи, и поп Михаил Стадниcki, който умира от туберкулоза на 1 май 1903 г. (NARM, f. 211, op. 2, d. 324, l. 320; d. 419, l. 184).

До църквата „Възнесение Господне“ в Кишинев през 1868 г. е погребан протоиерей Йосиф Михайлов, а в двора на храма „Св. Преп. Параскева“ в Твардица – свещеник Тодор Влайков (ум. 15 юли 1880 г.) (NARM, f. 211, op. 2, d. 244, l. 52ob.–53; Duminika 2020, 292). В края на февруари 1895 г. почива настоятелят на църквата „Св. Николай“ от Баурчи, на когото „според заслугите му“ гробът е от източната страна на храма (Kurdoglo 2008, 53).

В двора на църквата „Св. Георги“ в Тараклия е погребан свещеникът настоятел Назарий Чайковски (ум. 24 май 1896 г.), който 26 години служи в енорията и дори участва в построяването на куловата сграда (NARM, f. 211, op. 18, d. 136, l. 79ob.–80). В двора на Комратския храм е погребан свещеник Андрей Димитриев (ум. 26 юли 1906 г.), който служи на своето паство 31 години. Съвременници отбелязват, че той привлича „своята доброта“ (NARM, f. 211, op. 2, d. 427, l. 459ob.; f. 2983, op. 1, d. 18, l. 98). В църковния двор са разположени гробовете на свещениците Георги Варзопов (ум. 11 февруари 1902 г.) и Йоан Николаев (ум. 15 юли 1912 г.). По-късно, при съветската власт (през 1967–1968 г.), гробовете са пренесени на енорийското гробище. До кишиневската църква „Св. Троица“ през октомври 1908 г. е погребан поп Кириак Топалов, който е родом от бесарабско-българската колония Гайдар. Той е настоятел на тази църква, преподавател в духовното училище и духовник в местната духовна семинария (Cerga 2016, 321; Kuru 2015, 68–69). До църквата „Св. Троица“ в Конгас е погребан свещеник Йоан Шевазуцки (ум. 1860), който 20 години служи в нея. Той е от образованите духовници, завършил е Кишиневската духовна семинария. През 1910 г. до църквата „Успение Богородично“ в с. Гайдар енорияшите погребват свещеник Даниил Тарановски, който е сред активните строители на новия храм (Kuru 2015, 62).

Срещаме примери, при които в двора заедно с настоятеля е погребана и неговата съпруга. Така например в Бешалма, до храма „Св. Георги“, се намира гробът на отец Григорий Крокос и на неговата съпруга София Макаревна. Също до тази църква е погребан и свещеник Яков Мураневич (ум. 16 октомври 1892 г.) (NARM, f. 211, op. 2, d. 311, l. 318). Заедно със свещеника и ктитора на българската църква „Св. Георги“ в Кишинев – Став-

раки Костин, са погребани съпругата му Варвара и децата им – Монолаки и Константин. До тях са разположени гробовете на българина Чон Тонто (от Карлово) (Lashkov 1878, 536), който участва в строежа на тази култова сграда. Румънският изследовател Петре Константиnescu-Іași през 1928 г. отбелязва, че при проучването на тази църква открива шест различни гроба (Constantinescu-Iași 1928, 62–63). Сред тях са и тези на свещениците Йоан Аккерманов (служил тук 50 години) и Александър Тарнаруцки. Последният загива в Първата световна война на 19 октомври 1916 г. По инициатива на свещениците в началото на декември същата година неговите останки са пренесени в Бесарабия (Cerga 2016, 262).

Има случаи, когато на свещеник, погребан в гробището, енорияшите му поставят паметник. Такъв е случаят със Стефан Киранов. На гроба му е издигнат железен паметник във вид на камбанария.

Заслугите на клисаря Йоан Поремски от Комрат за създаването на църковен хор също не остават незабелязани от жителите на населеното място. След като почива (на 21 януари 1901 г.), е погребан в двора на църквата „Успение Богородично“ (NARM, f. 211, op. 20, d. 95, l. 29). Всяка година в деня на неговата кончина до гроба му се събират благодарни комратчани, а организираният от него хор пее песни (NARM, f. 2983, op. 1, d. 18, l. 98).

С одобрението на енорияшите в двора на храма погребват и епитропите, които дълго време служат в него и помагат на свещеника. Така например до църквата в Твардица е погребан Драгне Шошов (ум. 27 януари 1886 г.), който 27 години е епитроп (NARM, f. 211, op. 2, d. 651, l. 135ob.–136; Yazadzhi 2002, 3).

Освен свещениците, в църковните дворове погребват и меценатите, които по времето на своя живот финансово поддържат храма. Така например в Комрат до храма „Йоан Кръстител“ намира своя последен дом търговецът Параскев Буклукчи (ум. 22 юни 1876 г.), дарил значителна сума за строежа на този храм (NARM, f. 211, op. 14, d. 23, l. 107ob.–108). Търговецът Цони Градинар, който е ктитор на кишиневската църква „Св. Троица“, е удостоен да бъде погребан в самия храм. Съгласно източниците, на 24 март 1877 г. опелото извършва лично епископ Кишиневски и Хотински Павел Лебедев (NARM, f. 211, op. 11, d. 293, l. 157ob.–158). Също в църковния двор на храма „Вознесение Господне“ в Чок-Майдан е положен преселникът Йордан Щирой, дарил за нуждите на свещениците 500 рубли (Malay 1875, 737). До кишиневската българска църква „Вознесение Господне“ намира вечен покой семейството на меценатите Евдоким и Флорентина Дороеви, Василий Николаев и дворянинът Христофор Сърб-Сербов. Последният е от много известен български род. Неговият брат Степан през 1884 г. основава в Кишинев завод за чугун и изработва спирални стълби, канализационни капаци и др. През 1904 г. представителите на този род построяват църковната каменна ограда, на която поставят желязна врата (Cerga 2016, 262; Colesnic 2015, 236). Един от ктиторията на каменната църква в колонията Исерлия – Йоргу Йоргачев, в знак на благодарност от енорията е погребан в църковния двор (Chakir 1891, № 17, 527).

В двора на кишиневския храм „Св. Георги“ е удостоен с погребение Михаил Баламез – търговец, който става и епитроп. Значението на личността на М. Баламез личи от факта, че на 4 юли 1881 г. погребението се извършва на високо ниво. Погребалната служба е водена от митрополит Анкарски Йерофей, заедно с духовенството на кишиневската катедрала „Рождество Христово“ и църквата „Свети Георги“ (NARM, f. 211, op. 11, d. 134, l. 168ob.).

Големите земеделски собственици от български произход Увалиеви, които построяват църквата „Св. Георги“ в имението си Казанешти, Оргеевски уезд, разполагат своя мраморна семейна гробница до църквата (Golub 2002, 186). Тук през септември 1904 г. е погребан Стефан Увалиев, който по времето, когато новата българска държава през 1883 г. се нуждае от пари (5 милиона френски франка), събира 3 милиона златни рубли между бесарабските българи (7 800 000 френски франка) и лично ги предава на българския княз Александър Батенберг (Duminika 2019, 90–92).

Представляват интерес и погребенията в Акерманската българска църква „Св. Георги“. В самия храм намират вечен покой меценатите представители на прочутия руски княжески род Волконски – София Григориевна (ум. 1868 г.), нейният син, руският дипломат Григорий Петрович (ум. 1882 г.), и съпругата му Лидия Александровна Ваксел (ум. 1897 г.). Волконски даряват на църквата икони, различни богослужебни предмети (кивот, кандила, свещници, сребърен кръст [1 кг] и др.) (Stoicov 1938, 51–52).

До самата църква е направено специално малко гробище, което е затворено през 1934 г. В царския период тук са погребани: ктиторът на църквата Йоан Добров (ум. 1918) и съпругата му Мария Ивановна (ум. 1917 г.). Първият дарява на църквата 3 десетини лозе, построява църковно-енорийско училище и портите на двора, а Мария Ивановна дарява голям полилей с 36 свещи. Също така на гробището се намира гробът на втория свещеник, протоерей Григори Дубовиченко, служил тук 37 години (1840–1877). Следват гробовете на търговците Яков Смолев и неговия син епитроп Георги, също така и на епитроп Константин Абаджи (ум. 1899 г.) и съпругата му Екатерина. Последното семейство дарява 4 хил. рубли, от които хиляда са за строежа на къща на свещеника (Stoicov 1938, 30–31).

Има обаче и случаи, когато духовенството не подкрепя желанието на представител на заможните среди да бъде погребан в двора на църквата. Показателен в това отношение е примерът с търговеца Слав Шарков от Твардица. През 1893 г. той моли Кишиневската духовна консистория след смъртта си да бъде погребан до енорийския храм. Шарков изразява готовност да дари на църквата 100 руб. (NARM, f. 208, op. 1, d. 147, l. 1041). Консисторията търси мнението на енорийския свещеник Алексей Солярски, който от своя страна е категорично против, тъй като Шарков „малко мисли за църквата..., не прави дарения..., само обещава, че ще помогне“ (NARM, f. 208, op. 1, d. 147, l. 1041ob.). Като следствие духовните власти отказват на молбата на Шарков.

От гореизложеното можем да направим редица изводи: енорийските гробища са играли важна роля в духовния живот на българските колонисти в Бесарабия; с тях се свързва погребално-поминалната обредност на българите, а и възгледите им относно православната вяра. Анализът на състоянието на гробищата в редица бесарабско-български колонии дава основание да се предполага, че състоятелните колонисти през XIX век могат да си позволят каменни надгробни кръстове. Също така се срещат кръстове с различна форма и разположени върху тях соларни и държавни символи (като например стилизирани изобразения на двуглав орел – малкия герб на Руската империя). Има и погребения, които са били извършвани на територията на църквите. Там, като правило, са били погребвани духовни лица. Общият преглед на източниците по този въпрос показва, че основно до църквите са погребвани свещеници настоятели, които служат дълги години в енорията и участват в строежа на църковната сграда. С одобрението на енориашите в двора на храма погребват и епитропи, които дълго време служат в църквата и помагат на свещеника. Освен свещениците, в църковните дворове се погребват и меценати, които по време на своя живот финансово подкрепят храма.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Brihuneț, M. 2019. Cimitirele ortodoxe din Republica Moldova: Istorie. Arhitectură. Sculptură: (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea) [Orthodox Cemeteries from the Republic of Moldova: History. Architecture. Sculpture: (18th Century – First Half of the 19th Century)]. Chișinău, Cartdidact, 392 p. (In Romanian).
- Cerga, A. 2016. Bisericile Basarabiei. Dicționar enciclopedic [The Churches of Bessarabia. Encyclopedic Dictionary]. Vol. II. Chișinău, Tipografia Centrală, 758 p. (In Romanian).
- Chakir, D. 2005. Biograficheskiy ocherk roda i familii Chakir [Biographical sketch of the clan and surname Chakyr]. *Stranitsy istorii i literatury gagauzov XIX – nachala XX vv.* Kishinev, s. 21–55. (In Russian).
- Чакир, Д. 2005. Биографическият очерк рода и фамилии Чакир. *Страници истории и литературы гагаузов XIX – начала XX вв.* Кишинев, с. 21–55.
- Chervenkova, N., Duminika, I. 2013. Taraklii – 200 let [Taraclia – 200 Years]. Tom I (1813–1940). Kishinev, S.S.B., 608 s. (In Russian).
- Червенков, Н., Думиника, И. 2013. Тараклии – 200 лет. Том I (1813–1940). Кишинев, S.S.B., 608 с.
- Chushmeliy 2018. Chushmeliy: istoriya i kultura [Khushmeli: History and Culture]. Kol. avtor. A. Ganchev, M. Klyaus, A. Prigarin, I. Pushkov i dr. Odessa, Simeks-print, 513 s. (In Russian).
- Чушмелий 2018. Чушмелий: история и култура. Кол. автор. А. Ганчев, М. Кляус, А. Пригарин, И. Пушков и др. Одесса, Симэкс-принт. 513 с.
- Colesnic, I. 2015. Chișinăul nostru necunoscut [Our Unknown Chisinau]. Chișinău, Cartier, 632 p. (In Romanian).
- Constantinescu-Iași, P. 1928, Biserica Sf. Gheorghe din Chișinău [Church of St. George in Chisinau]. *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția Basarabia*. Anuar II. Chișinău, p. 59–80. (In Romanian).

Duminika I. 2012. Khram Uspeniya Bozhiey Materi sela Kirsovo. Istoricheskie aspekty [Church of the Dormition of the Mother of God in the Village of Kirsovo. Historical Aspects]. Kishinev, S.Ș.B., 274 c. (In Russian).

Думиника И. 2012. Храм Успения Божией Матери села Кирсово. Исторические аспекты. Кишинэу, S.Ș.B., 274 с.

Duminika, I. 2020. Izuchenie prikhodskogo kladbishcha g. Tvarditsa (Respublika Moldova): istoriko-etnograficheskiy podkhod [Study of the Parish Cemetery in Tvarditsa (Republic of Moldova): Historical and Ethnographic Approach]. *Tradiții și procese etnice. Ediția I. Materialele Simpozionului Național de Etnologie*. Chișinău, 2020, s. 288–297. (In Russian).

Думиника, И. 2020. Изучение приходского кладбища г. Твардица (Республика Молдова): историко-этнографический подход. *Tradiții și procese etnice. Ediția I. Materialele Simpozionului Național de Etnologie*. Chișinău, 2020, с. 288–297.

Duminika, I. 2019. Bolgarskiy rod Uvalievkyh v Bessarabii [Bulgarian Family of the Uvaliyevs in Bessarabia]. *Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu = Etnicheskie obshchiny i diaspor vovremeni i prostanstve = Ethnic Communities and Diaspora in Time and Space*. Kishinev, s. 90–92. (In Russian).

Думиника, И. 2019. Болгарский род Увалиевых в Бессарабии. *Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu = Этнические общины и диаспоры вовремени и пространстве = Ethnic Communities and Diaspora in Time and Space*. Кишинев, с. 90–92.

Frangu F., Furtune P., Furtune A. 2012. Kongaz [Kongaz]. Kishinev, Tipografia Centrală, 500 s. (In Russian).

Франгу Ф., Фуртунэ П., Фуртунэ А. 2012. Конгаз. Кишинев, Tipografia Centrală, 500 с.

Golub, V., Golub, T. 2002. Comuna Căzănești [Căzănești commune]. Chișinău–Orhei, Labirint, 216 p. (In Romanian).

Grek, I. 2005–2009. Proyavlenie identichnosti v etnopsikhologii bolgar i gagauzov Moldovy vo vtoroy polovine XVIII–XX vv. (istoriko-politologicheskii diskurs) [Manifestation of Identity in the Ethnopsychology of the Bulgarians and Gagauzes of Moldova in the Second Half of the 18th–20th Centuries (Historical and Political Discourse)]. *Stratum plus*. Kishinev, № 6, s. 564–583. (In Russian).

Грек, И. 2005–2009. Проявление идентичности в этнопсихологии болгар и гагаузов Молдовы во второй половине XVIII–XX вв. (историко-политологический дискурс). *Stratum plus*. Кишинев, № 6, с. 564–583.

Iacob, O. 2014. Reformele religioase ale lui Alexandru Ioan Cuza [The Religious Reforms of Alexandru Ioan Cuza]. *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Series Historica LIII*. Cluj-Napoca, p. 19–29. (In Romanian).

Kazanakliy, P. 1873. Tvarditsa [Tvarditsa]. *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti*. Kishinev, № 19, s. 692–702. (In Russian).

Казанаклий, П. 1873. Твардица. *Кишиневские епархиальные ведомости*. Кишинев, № 19, с. 692–702.

Karanastas-Radova O., Kapustin S. 2006. O pereselenii narodov Balkanskogo poluoostrova i Tsentralnoy Yevropy v Budzhak v XVIII – nachale XIX vv. [On the Resettlement of the Peoples of the Balkan Peninsula and Central Europe in Budzhak in the 18th Century – the Beginning of the 20th Century]. *Rusin*. Kishinev, № 4, s. 155–160. (In Russian).

Каранастас-Радова О., Капустин С. 2006. О переселении народов Балканского полуострова и Центральной Европы в Буджак в XVIII – начале XIX вв. *Русин*. Кишинев, № 4, с. 155–160.

Kuridinovskiy, V. 1910. Spisok drevneyshikh tserkvey Bessarabskoy gubernii [List of the Oldest Churches in the Bessarabian Province]. *Trudy Bessarabskogo tserkovnogo istoriko-arkheologicheskogo obshchestva*. Vyp. I, s. 70–163. (In Russian).

Курдиновский, В. 1910. Список древнейших церквей Бессарабской губернии. *Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества*. Вып. I, с. 70–163.

Kurdoglo, K. 2008. Istoriya Svyato-Nikolaevskoy tserkvi s. Baurchi [History of St. Nicholas Church in the Village of Baurchi]. Kishinev, b. i., 200 s. (In Russian).

Курдогло, К. 2008. История Свято-Николаевской церкви с. Баурчи. Кишинев, б. и., 200 с.

Kuroglo, S. 1980. Semeynaya obryadnost gagauzov v XIX – nachale XX v. [Family Rituals of the Gagauz in the 19th – Early 20th Century]. Kishinev, Shtiinta, 138 s. (In Russian).

Курогло, С. 1980. Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX в. Кишинев, Штиинца, 138 с.

Kuru, F. 2015. Selo Gaydar – vekov svyazuuyushchaya nit (ocherki istorii 1787–2015 gg.) [The Village of Gaidar – the Connecting Thread of Centuries (Essays on the History of 1787–2015)]. Kishinev, Elan-Poligraf, 744 s. (In Russian).

Куру, Ф. 2015. Село Гайдар – веков связующая нить (очерки истории 1787–2015 гг.). Кишинев, Elan-Poligraf, 744 с.

Lashkov, L. 1878. Istoriko-statisticheskoe opisanie Kishinevskoy Georgievskoy tserkvi [Historical and Statistical Description of the Chisinau St. George Church]. *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti*. Kishinev, № 14, s. 533–550. (In Russian).

Лашков, Л. 1878. Историко-статистическое описание Кишиневской Георгиевской церкви. *Кишиневские епархиальные ведомости*. Кишинев, № 14, с. 533–550.

- Malay, K. 1875. Prikhod Chok-Maydana Benderskogo uyezda [Parish of Chok-Maidan, Bendery District]. *Kishinevskie eparkhialnye ведомosti*. Kishinev, № 20, s. 830–843. (In Russian).
- Малай, К. 1875. Приход Чок-Майдана Бендерского уезда. *Кишиневские епархиальные ведомости*. Кишинев, № 20, с. 830–843.
- Moshkov, V. 1901. Gagauzy Benderskogo uyezda [Gagauz Bendery District]. *Etnograficheskoe obozrenie*. Moskva, № 2, s. 1–44. (In Russian).
- Мошков, В. 1901. Гагаузы Бендерского уезда. *Этнографическое обозрение*. Москва, № 2, с. 1–44.
- NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 208, op. 1, d. 147. (In Russian).
- НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 208, оп. 1, д. 147.
- NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 1, d. 107. (In Russian).
- НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 1, д. 107.
- NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 2, d. 99, 111, 244, 311, 320, 419, 427, 651. (In Russian).
- НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 2, д. 99, 111, 244, 311, 320, 419, 427, 651.
- NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 11, d. 134, 293. (In Russian).
- НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 11, д. 134, 293.
- NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 14, d. 12, 14, 23. (In Russian).
- НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 14, д. 12, 14, 23.
- NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 18, d. 136. (In Russian).
- НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 18, д. 136.
- NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 20, d. 95. (In Russian).
- НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 20, д. 95.
- NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 2983, op. 1, d. 18. (In Russian).
- НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 2983, оп. 1, д. 18.
- Nedelcheva, O. 2009. Religioznite predstavi v pogrebelnata obrednost v yuzhna Besarabiya [Religious Representations in the Funeral Rite in Southern Bessarabia]. *Blgarite ot Moldova i Ukrayna – ezik, literatura, istoriya, kultura i obrazovanie*. Sofiya, s. 209–212. (In Bulgarian).
- Неделчева, О. 2009. Религиозните представи в погребелната обрядност в Южна Бесарабия. *Българите от Молдова и Украйна – език, литература, история, култура и образование*. София, с. 209–212.
- Ocherki 1998. Ocherki istorii i etnografii sela Kirnichki v Bessarabii. Materialy i issledovaniya po etnografii bessarabskikh bolgar [Essays on the History and Ethnography of the Village of Kirnichki in Bessarabia. Materials and Research on the Ethnography of the Bessarabian Bulgarians]. Otv. red. V. N. Stanko. Odessa, Germes, 236 s.
- Очерки 1998. Очерки истории и этнографии села Кирнички в Бессарабии. Материалы и исследования по этнографии бессарабских болгар. Оtv. ред. В. Н. Станко. Одесса, Гермес, 236 с.
- Opredelenie 1886. Opredelenie Svyateyshego Sinoda [Resolution of the Holy Synod]. *Kishinevskie eparkhialnye ведомosti*. 1886, № 5, s. 56. (In Russian).
- Определение 1886. Определение Святейшего Синода. *Кишиневские епархиальные ведомости*. Кишинев, № 5, с. 56.
- Silin, A. 1867. Dimitriy, arkhiepiskop Kishinevskiy i Khotinskiy [Dimitriy, Archbishop of Chişinău and Khotin]. *Kishinevskie eparkhialnye ведомosti*. Kishinev, № 7, s. 255–260. (In Russian).
- Силин, А. 1867. Димитрий, архиепископ Кишиневский и Хотинский. *Кишиневские епархиальные ведомости*. Кишинев, № 7, с. 255–260.
- Stepanov, V. 2003. Pokhoronno-pominalnaya obryadnost [Funeral and Memorial Rites]. *Chiyshiya: ocherki istorii i etnografii bolgarskogo sela Gorodnee v Bessarabii*. Odessa, s. 518–526. (In Russian).
- Степанов, В. 2003. Похоронно-поминальная обрядность. *Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии*. Одесса, с. 518–526.
- Stoicov, N. 1938. Istoricul parohiei şi a bisericii Sf. Gheorghe din oraşul Cetatea-Albă [The History of the Parish and the Church of St. George in the City of Cetatea-Alba]. Ismail, 82 p.
- Yazadzh, Z. 2002. Istoriya odnoy tserkvi [History of One Church]. *Svet*. Tarakliya, 13 fevralya, s. 3.
- Язаджи, З. 2002. История одной церкви. *Свет*. Тараклия, 13 февраля, с. 3.

Дата на подаване на статията в редакцията – 15.04.2023 г.